

1560), 2) μετάφρασιν καταθέσεως ὀθωμανῶν ναυτῶν συλληφθέντων ὑπὸ μαλτέζων πειρατῶν καὶ ἀπελευθερωθέντων ὑπὸ Ἑνετῶν (f. 238, τουρκικὴ χρονολογία 1036) καὶ 3) τὴν ἄκρως ἐνδιαφέρουσαν «*Relazione finale del Capitano della guardia del Regno di Candie*» Μολίνο, (f. 502-508, ἄνευ χρονολογίας, πάντως μετὰ τὸ 1650).

Εἰς τὴν τρίτην τέλος δμάδα τῶν συμπίκτων ὑπάρχονται διάφορα ἄλλα ἔγγραφα, ἥσσοнос ἐνδιαφέροντος, ὅπως π.χ. σημειώσεις ἐξόδων, ὑπομνήσεις χρεῶν καὶ ἄλλα παρόμοια.

5.

ΝΟΘΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Μεταξὺ τῶν ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης, περὶ τῶν ὁποίων ἔγραφα εἰς προηγούμενον τεῦχος τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν»¹, ἀνέφερα καὶ τὸν σωζόμενον εἰς κώδικα τῆς Bodleian Library εἰς Oxford λόγον «*Εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Λέσποιναν ἡμῶν Θεοτόκον, ἀναγιγνωσκόμενον τῷ Σαββάτῳ τῆς Ἀκαθίστου*»². Τὸ κείμενον φέρεται εἰς τὸν κώδικα ὡς ἔργον «*τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης τοῦ ἱεροσολυμίτου*». Τὸ ἴδιον ὅμως αὐτὸ κείμενον, ὅπως διεπίστωσα ἀργότερον, εἶχε δημοσιευθῆ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἀπὸ κώδικα τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν, εἰς τὸν ὁποῖον φέρεται ὑπὸ τὸν τίτλον «*Ἀυτοκράτορος Θεοδώρου λόγος εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Λέσποιναν Θεοτόκον ὀφείλων ἀναγιγνώσκεισθαι ἐν τῇ εορτῇ τῆς Ἀκαθίστου*»³. Καθ' ὅσον γνωρίζω τὸ κείμενον τοῦ λόγου αὐτοῦ διεσώθη μόνον εἰς αὐτὰ τὰ δύο χειρόγραφα, ἀμφότερα τοῦ 14. αἰῶνος.

Ἐσωτερικὰ τεκμήρια διὰ τὸν ἔλεγχον τῆς προσωπικότητος τοῦ συγγραφέως εἶναι 1) ἡ εἰς σελίδα 574 τοῦ κώδικος τῆς Boldeian φράσις «*ἀπεπνίγη ὁ ροὺς ἐκ τοῦ παρ' αὐτὰ ὁ τὸν ροῦν κατὰ τῆς Βυζαντίδος κινήσας*», ἀντίστοιχος πρὸς τὴν εἰς σελίδα 187 τοῦ δημοσιευθέντος εἰς «*Σωτήρα*» κειμένου «*ἀπεπνίγη ὁ ροὺς ἐκ τοῦ παρ' αὐτὰ ὁ ἰὸν ροῦν κατὰ τῆς Βυζαντίδος κινήσας*», καὶ 2) ἡ μεγάλη ὁμοιότης

¹) «Κρητικά Χρονικά» Γ', σ. 96, καὶ σημ. 45.

²) Baroccianus Graecus 197, 573-579.

³) Περιοδικὸν «Σωτήρ», Ἀθῆναι, 1894, τόμος 16, σ. 186-192. Τὸ ἔργον δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὴν Patrologia Graeca, δὲν ἀναφέρεται δὲ οὔτε ὑπὸ τοῦ I. B. Παπαδοπούλου εἰς τὴν μονογραφίαν του περὶ Θεοδώρου II τοῦ Λασκάρεως (Paris 1908). Εἰδικῶς ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ Παπαδοπούλου Κερμέως καὶ ὑπὸ τοῦ A. Vasiliev, ἐνθα κατωτέρω. Περιγραφὴ ὀλοκλήρου τοῦ κώδικος εἰς Σακελλίωτος Ἰ., Κατάλογος τῶν Χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1899, 55.

πολλῶν χωρίων τοῦ λόγου πρὸς τὸν φερόμενον· ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωσήφ κατ' ἀκροστιχίδα καὶ συνοδεύοντα τὸν Ἀκάθιστον Ὑμνον «Κανόνα».

Μὲ τὴν λέξιν «Ρῶς» καὶ «Ροῦς» τῆς παραδόσεως τοῦ ὡς ἄνω κειμένου ἐννοοῦνται οἱ Ρῶσοι. Ρωσικὴ ὅμως ἐπιδρομὴ ἀπὸ θαλάσσης — ὅπως περιγράφεται εἰς τὸν λόγον — κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνη⁴, ἢ δὲ ὑπὸ τινων συγγραφέων χρῆσις τοῦ ὀνόματος «Ρῶς» ἢ «Ροῦς» πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν Ἀβάρων — εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ἀνεφέρετο βεβαίως ὁ λόγος, ἂν εἶχε γραφῆ ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου—εἶναι κατὰ πολὺ μεταγενεστέρα τοῦ Ἀνδρέου⁵. Ἐπιπλέον ὁ «Κανὼν» τοῦ Ἰωσήφ, ὁ συνοδεύων τὸν Ἀκάθιστον Ὑμνον, ἔχει γραφῆ κατὰ τὸν 9. αἰῶνα καὶ εἶναι πολὺ πιθανώτερον ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ λόγου ἐδανείσθη φράσεις ἀπὸ τὸν «Κανόνα» παρὰ τὸ ἀνίστροφον,

Κατὰ ταῦτα ὁ λόγος δὲν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου. Τοῦτο νομίζω ὅτι ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι δὲν διεσώθη εἰς χειρόγραφα παλαιότερα τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Δούκα τοῦ Λασκάρως (1245-1258). Ὅτι δὲ πράγματι ἐγράφη ὑπὸ τοῦ ὡς ἄνω αὐτοκράτορος δὲν ὑπάρχει δυσκολία νὰ τὸ δεχθῶμεν, διότι ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης εἶναι καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ «Παρακλητικοῦ Κανόνος» εἰς τὴν Θεοτόκον, τὸ δὲ ὕφος τοῦ λόγου εἰς τὴν Θεοτόκον ἔχει πολλὰ τὰ κοινὰ μὲ τὸν τέταρτον λόγον του «περὶ θεωνουμίας»⁶. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον μένει ἀνεξήγητον εἶναι πῶς ὁ κωδικογράφος τοῦ Baroccianus gr. 197 Γαλακτίων Μαδαράκης, ὁ ἄλλως τύσον προσεκτικὸς καὶ τόσα ἐνδιαφέροντα κείμενα συγκεντρώσας εἰς τὸν κώδικά του⁷, ἐργαζόμενος περὶ τὰ μέσα τοῦ 14. αἰῶνος εἰς αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν, περιέλεσεν εἰς τὸ λάθος νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Ἀνδρέαν Κρήτης ἔργον τοῦ Θεοδώρου Λασκάρως.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς γενομένης ἐνταῦθα συσχέτισεως τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης μὲ ἐγκώμια εἰς τὴν Θεοτόκον δεόν νὰ σημειωθῇ ὅτι

⁴) Τὸ θέμα ἐξετάζεται διεξοδικῶς εἰς V a s i l i e v A., The russian attack on Constantinople in 860 (Cambridge Mass. 1946), ἰδίως σ. 6-13, 103-105, 176 καὶ 187. Οἱ Ρῶσοι ὑπὸ τὸ ὄνομα Ρῶς ἀναφέρονται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὰς σχετικὰς μὲ τὴν ρωσικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁμιλίας τοῦ Φωτίου.

⁵) V a s i l i e v A., La Russie primitive et Byzance, εἰς «Orient et Byzance» IV (Paris 1930), 14.

⁶) M i g n e, PG, 140, 763-770. Καὶ τὰ δύο κείμενα δὲν ἀποτελοῦνται παρὰ ἀπὸ συλλογῆν ἐπιθέτων καὶ χαρακτηρισμῶν.

⁷) Περιγραφὴ εἰς C o x e, Catalogi κτλ.

ὑπὸ τὸ ὄνομά του ἔχουν ἐκδοθῆ εἰς Migne ὀκτὼ λόγοι⁸ περὶ τῆς Θεοτόκου, εἰς δὲ τὸν κώδικα Laudiensis graecus 81 φέρονται ἀνέκδοτοι καὶ ἄλλοι⁹. Ἐπίσης καὶ κανόνες του περὶ τῆς Θεοτόκου ἄλλοι ἐδημοσιεύθησαν καὶ ἄλλοι παραμένουν ἀνέκδοτοι¹⁰. Ὁ Παπαδόπουλος Κεραμεὺς συνεκέντησε πολλὰ χωρία ἰδίως ἐκ «Θεοτοκίων» τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης ἔχοντα μεγάλην ὁμοιότητα μὲ ἀντίστοιχα χωρία τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου¹¹.

Λόγω τῆ ἔξαιρετικῆς σημασίας τὴν ὁποῖαν ἔχει τὸ οὔτω τεθὲν θέμα δὲν θὰ ἦτο ἄσκοπον νὰ παρατηρηθῆ ὅτι ἀντίστοιχοι ὁμοιότητες εὐρίσκονται καὶ εἰς τοὺς περὶ τῆς Θεοτόκου λόγους τοῦ Ἀνδρέου. Οἱ λόγοι του «εἰς τὴν ἀγίαν γέννησιν» Δ',¹² καὶ «εἰς τὸν Ἐθαγγελισμόν» Ε',¹³ παρουσιάζουν μεγάλας ὁμοιότητας καὶ μὲ τὸν Ἀκάθιστον Ὑμνον καὶ ἐπὶ πλέον μὲ τὸν Κανόνα τοῦ Ἰωσήφ¹⁴. Αὐτὴ αὐτὴ ἄλλωστε ἡ τεχνικὴ τοῦ πρώτου μέρους τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, ἡ προσφώνησις τοῦ Ἀγγέλου, ἡ ἀπάντησις τῆς Θεοτόκου, ἡ ἀνταπάντησις τοῦ Ἀγγέλου καὶ οἱ διαταγμοὶ τοῦ Ἰωσήφ εἶναι καὶ ἡ τεχνικὴ τοῦ δευ-

⁸) M i g n e, PG, 97, 805-913 καὶ 1045-1092.

⁹) Περὶ τοῦ κώδικος πρβλ. C o x e H., Catalogi manuscriptorum bibliothecae Bodleianae I, 1863, 563 κ.έ. καὶ «Κρητικά Χρονικά» ἐνθ' ἀν. σμ. 45. Τὴν ἔξαιρετικὴν ἀπὸ δογματικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως σημασίαν τῶν ἐκδεδομένων λόγων τοῦ Ἀνδρέου εἰς τὴν Θεοτόκον τὴν ἀνέπτυξαν πολλοὶ εἰδικοὶ θεολόγοι. Πρβλ. ἰδίως C a r l i L., La morte e l'assunzione di Maria Santissima nelle omelie greche dei secoli VII-VIII (Roma 1941) 59-76, J u g i e M., La mort et l'assomption de la Sainte Vierge (Studi e testi 114, Roma 1944) 234-245 καὶ F a l l e r P. O., De priorum saeculorum silentio circa assumptionem B. Mariae Virginis (Romae 1946) 9-18. Ὁ C a r l i, ἐνθ' ἀν. 63, συνδέει τοὺς λόγους τοῦ Ἀνδρέου εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου μὲ ἰδιαιτέρας συνθήκας τῆς τότε θερησκευτικῆς ζωῆς εἰς Κρήτην.

Τὴν γνωριμίαν μου μὲ τὴν βιβλιογραφίαν αὐτὴν τὴν ὀφείλω εἰς τὸν κ. Milton A n a s t o s, καθηγητὴν τῆς Βυζαντινῆς Θεολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Harvard, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐκφράζω καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὰς εὐχαριστίας μου.

¹⁰) Σοφρονίου Εὐστρατιάδου, «Νέα Σιών» 27, 1935, 18 κ.έξ. καὶ M i g n e, PG, 97, 1316 κ.έ.

¹¹) Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ Κ ε ρ α μ έ ω ς Α., Ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος, οἱ Ρῶς καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος (Ἀθῆναι 1903), 50-54.

¹²) M i g n e, PG, 97, 861-881.

¹³) M i g n e, ἐνθ' ἀν., 881-913.

¹⁴) Πρβλ. μερικὰς σποραδικὰς ἐκφράσεις: «Χαῖρε τῆς χαρᾶς τὸ προοίμιον καὶ τῆς ἀρᾶς τὸ συμπέρασμα», «νεφέλη ὀλόφωτε», ἀσάλεντος πύργος», «τὸ πάντων προφητῶν καὶ πατριαρχῶν ἐγκαλιώπισμα». Τὰ χωρία εἶναι πολυάριθμα καὶ εἰς τοὺς ἐκδεδομένους καὶ εἰς τοὺς ἀνεκδότους λόγους τοῦ Ἀνδρέου.

τέρου μέρους τοῦ Ε' λόγου τοῦ Ἀνδρέου¹⁵. Χαρακτηριστικὸν δὲ διὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς Θεοτόκου ὡς «Υπερμάχου Στρατηγοῦ» εἶναι τὸ ἀκόλουθον ἐκ τοῦ εἰς Λάζαρον κανόνος τοῦ Θεοτοκίου τοῦ Ἀνδρέου : «Τὴν πόλιν σου φύλαττε, θεογεννητοῦ ἄχραντε· ἐν σοὶ γὰρ αὕτη πιστῶς βασιλεύουσα, ἐν σοὶ καὶ κρατύνεται· καὶ διὰ σοῦ νικῶσα, τροποῦται πάντα πειρασμὸν καὶ σκυλεύει πολεμίους καὶ διέπει τὸ ὑπήκοον»¹⁶.

Αἱ διαπιστώσεις αὐταὶ ἔχουν ὡς σκοπὸν νὰ δείξουν ὅτι πλὴν τῶν Θεοτοκίων τοῦ Ἀνδρέου καὶ οἱ λόγοι του ἐπίσης ἔχουν ὁμοιότητας πολλὰς μὲ τὸν Ἀκάθιστον Ὑμνον καὶ ὅτι πλέον ὁ «Κανὼν» τοῦ Ἰωσήφ δὲν εἶναι ἐντελῶς πρωτότυπον ἔργον, ἀλλ' ἐν πολλοῖς στηρίζεται εἰς ὑλικὸν εὗρισκόμενον καὶ εἰς τοὺς λόγους τοῦ Ἀνδρέου. Σημειωτέον πάντως ὅτι αἱ ὁμοιότητες αὐταὶ δὲν σημαίνουν κατ' ἀνάγκην καὶ ἄμεσον ἐξάρτησιν, διότι εἶναι εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνογραφίας καὶ ρητορικῆς νὰ χρησιμοποιοῦν «κοινούς τόπους» ὑπὸ νέαν ἐκάστοτε μορφήν. Εἰς τὴν προκειμένην δὲ περιπτώσιν ἡ κοινότης τῶν χαρακτηρισμῶν δέον νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν κοινὴν πηγὴν ὄλων, τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Διὰ τὴν κατανόησιν ὅμως τοῦ ἔφους τοῦ Ἀνδρέου, τοῦ ἀναμφισβητήτως ἑνὸς ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ρητόρων τῆς Ὁρθοδοξίας, εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν καὶ ὅσα ἔλαβεν ἐκ τῶν προγενεστέρων του καὶ ὅσα ὁ ἴδιος ἔδωκεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους.

6.

Η ΓΟΡΤΥΝΑ ΚΑΙ Ο ΜΙΧΑΗΛ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ

Εἰς Vogel. Gardhausen¹ ἡ Γόρτυνα ὡς κέντρον κωδικογραφίας ἀντιπροσωπεύεται ἅπαξ μόνον, διὰ τοῦ ἐκ Σπάρτης καταγομένου Δημητρίου Τριβώλη, ἀντιγράφαντος ἐκεῖ τὸν κώδικα Monacensis 449, περιέχοντα τὰς «Ἐννεάδας» τοῦ Πλωτίνου καὶ ἀποτελοῦντα σήμερον ἕναν ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους φορεῖς τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου αὐτοῦ². Εἰς τὴν Γόρτυνα ὅμως ἦτο καὶ ἡ κατοικία τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλου, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ἑνὸς φυλλαδίου του :

¹⁵) M i g n e, ἔνθ' ἄν., 893 κ.έ.

¹⁶) M i g n e, ἔνθ' ἄν. 1385.

¹) Die griechische Schreibern des Mittelalters und der Renaissance, Leipzig 1909, 105.

²) H e n r y P., Études Plotiniennes, II Les manuscrits des Ennéades, Brussels 1941, 206-210. Τὸ βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα ἔχει ὡς ἐξῆς : «Ἡ βίβλος ἠδε ἐγράφη διὰ τῆς ἐμῆς χειρὸς Δημητρίου Τριβώλου Πελοποννησίου ἐκ Σπάρτης διατρίβοντος ἐν πόλει Κρήτης Γορτύνη μετὰ τὴν τῆς ἐμῆς πατρίδος ἄλωσιν ἐν ἔτει 578».